

dicamine curari possit plaga tua. Unde « curatorium utilitas, » vel, ut Chaldaeus, *medicina* « non est tibi, » *q. d.* Nullus est qui possit, aut velit et curet, cogitatio de tua sanitate. Tanta est tua plaga, tanta est vilitas tua, tanta rerum omnium desolatio et desperatio, ut non sit princeps aut Propheta, qui de tua salute sollicitus sit, eamque procuret.

14. OMNES AMATORES TUI OBLITI SUNT TUI (1). — « Amatores » hic vocantur, primo, Aegyptii et alii gentes ad quas soles, o Judaea, confugere et opem petere; secundo, idola eorum et tua; tertio, sacerdotes tui et principes; quarto, mystice, *q. d.* Angeli praesides, quibus chara, et curae eras antequam Dominum offenderes, te deserent. Ita S. Hieronymus, quarto, tropologice, *q. d.* Divitiae, voluptates, amici, et omnia bona quae contra Deum amant, te deserent, teque non quaerent, non invisent, non rogabunt quomodo valeas, quid habeas, quo loco sint res tuae. Ita Chaldaeus et Vatablus. Cogita hoc qui voluptuaris, et moriturus es brevi. Vide dicta *Thren.* 1, 2 et 19. Causam subdit dicens:

PLAGA ENIM INIMICI (qualem solet infligere inimicus, etsi ego quasi pater castigans filium, amico animo et paterno eam tibi inflixerim) PERCUSSE TE. — Reipsa enim erat acerba, dura et crudelis, ut sequitur; quia talem posebat tua dura, obstinata et inflexibilia cervix.

DURA (hebraice *קשה atsema*, id est roborata et obfirmata sunt, invaluerunt) PECCATA TUA, — et numero, et magnitudine: quia antiquis peccatis nova addidisti; secundo, « dura, » id est gravia et incurabilia, *q. d.* Ideo non in iudicio, sed in misericordia castigavi te, quia si in iudicio castigassem, ob peccata tua gravissima debuisses te occidere: quod facere nolui propter meam promissionem, cap. IV, vers. 27, et cap. V, 10.

15. PROPETEA, — id est veruntamen, porro Est enaligo adverbii: vide *Can.* XVI; vel « propterea, » *q. d.* Ne conqueraris te puniri; hostes vero tuos non puniri, gravius eos puniam quam te. Vide *Isaia* XXXIII, 1, Tertio, Sanchez haec refert ad vers. 10, *q. d.* Ut illa compleam quae tibi promisi, propterea efficiam ut commutata fortuna devorentur, et in servitum abducantur Chaldaei, qui te captivarunt et devorant.

17. OBUCCAM ENIM CICATRICEM TIBI, — vulnus praeterite tuae desolationis et calamitatis reparabo et reducam, ut nulla appareat vel remaneat ejus signa. Patet ex seq., *q. d.* Jerusalem desolatam civibus; templum Dei laede et psalmodia; pauperes opibus; populum sobole replebo et resarciam tunc, cum non erit qui de eo cogitet aut requirat.

18. CONVENIAM CONVERSIONEM TABERNACULORUM

(1) Non invisent nec quaerunt quomodo valeas; perstat enim, grave monente Kimchio, in similitudine agrotae et graviter vulneratae feminae. Solent, inquit, agrotum amici invisere et de ejus statu quaerere; sed cum vident morbum invalescere et ad mortem vergere, de eo desperantes haud amplius quaerunt.

JACOBI. — *q. d.* Reducam tabernacula Jacob, quae hinc translata sunt: tabernacula vocat familias Judaeorum, qui in Babylone quasi peregrini habitabant in casis et tabernaculis: inde sequetur Judaeorum e Babylone in Judaeam redeuntium jubilus, Dei laus, etc., ut sequitur.

19. ET AEDIFICABITUR CIVITAS (Jerusalem) IN EXCELSO SIO (in monte Sion), ET TEMPLUM JUXTA ORDINEM SUUM, — *q. d.* Templum in pristinum statum restituetur; secundo et potius, *q. d.* Aedificabitur a Christo excelsa Ecclesia, ex Judaeis conversis ad Christum collecta, sua habens Christiana templa, maxime post Antichristum, quae mox in caelo civilitatem et templum perenne constituet, ubi glorificabo eos, ut sit eis perennis laus, id est gratiarum actio, « voxque Iudaeorum, » id est gaudium, *Apoal.* XII, 12.

21. ET ERIT DUX, — non tam Zerobabel, ut voluit S. Thomas et Theodoretus, licet ad eum typica alludant, quam Christus. Ita omnes Hebraei et Latini. Unde Chaldaeus verit, et ungetur rex eorum ex illis, et Christus de medio eorum revelabitur. Nota: Pro dux hebraice est *מָלִיךְ adair*, id est magnificus, gloriosus, praepotens, scilicet dux (2).

APPLICABO EUM (ducem Christum), ET ACCEDET AD ME — per unionem hypostaticam humanitatis ad Verbum, aiunt S. Hieronymus, Rabanus et Hugo; secundo et melius, Lyranus et Vatablus, per unionem voluntatum, *q. d.* Conjungam eum mihi amicitia perfectissima, dicamque: « Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui. » Unde sequitur:

QUIS ENIM ESTE EST? — *q. d.* Quis Angelorum vel hominum tam eximus est, ut Filius meus? qui mihi conjunctissimus per fiduciam, amorem et obedientiam, mihi applicabit; Vatablus, *pelliciolus*, vel devovebit, cor suum, ut meam semper periciat voluntatem, et vicissim pro mortalibus me placet et exoret: unde *Isaia* XLVI, 11: Pater vocat eum virum voluntatis meae. Vide *Hebr.* x, 5. Septuaginta et Chaldaeus haec verba referunt ad populum, scilicet Christi. Unde de eo sequitur: « Et eritis mihi in populum. » Praeclare S. Augustinus in *Sent.*, num. 91: « Deo, inquit, qui ubique est, non locis, sed actionibus, aut longinqui ad proximi sumus: quia sicut nos separat dissimilitudo, ita nos illi conjungit imitatio; » et num. 123: « Non locorum intervallo acceditur ad Deum, vel receditur ab eo; sed similitudo facit proximum;

(2) Sine causa ergo asserit post Schnurrerum Rosenmuller, contra istam Hebraeorum et Christianorum interpretationem, Messiam qui hic sibi deprehendisse visus sit, non habere quo opinionem suam tueri possit, infirma haec ratione factus, quod in hoc loco voces hebraeae *מָלִיךְ adair*, dux, et *מַשְׁכֵּל maschel*, dominator, nihil habent quod efficiat, ut ad unum aliquem eumque singularem referri debeant; sed utrumque nomen plures completat, et positum sit collective. Hoc sane concipi potest in sensu proximo et imperfecto de Zerobabele haec verba intelligi posse; sed in sensu adaequato non nisi ad Christum referenda sunt.

dissimilitudo longinquum. Et nimia miseria est, ab eo homo longe esse, quod ubique est. »

23. ECCE TURBO (scilicet sententiae vindictae et damnationis, non tam temporalis in capite Chaldaeorum, quam aeternae in capite (Antichristi) et

IMPIORUM (ejus, qui Ecclesiam et populum Dei persecuti sunt) CONQUIESCENT.

24. IN NOVISSIMO DIERUM (tempore Christi, et maxime in fine mundi) INTELLIGETIS EA. — Ita Lyranus et Dionysius.

CAPUT TRIGESIMUM PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit quasi sub typo liberationis Israelis ex Aegypto, Babylone et Assyrio, symbolice describere libertatem, laetitiam, bonaque novi Testamenti, et Ecclesiae multiplicationem per multas terrenas metaphoras, quorum bonorum omnium fons est, quod femina circumdabit virum. Denique, vers. 31, se novum fœdus cum Israelitis sanciturum promittit scribendo legem suam non in tabulis, sed in cordibus eorum, ut omnes cognoscant Dominum. Vide *Can.* VIII et XIX. Ita S. Hieronymus, Rabanus, Lyranus et Vatablus (1).

1. In tempore illo, dicit Dominus: Ero Deus universis cognationibus Israel, et ipsi erunt mihi in populum. 2. Haec dicit Dominus: Invenit gratiam in deserto populus, qui remanserat a gladio: vadet ad requiem suam Israel. 3. Longe Dominus apparuit mihi. Et in charitate perpetua dilexi te: ideo attraxi te miserans. 4. Rursumque aedificabo te, et aedificaberis, virgo Israel: adhuc ornaberis tympanis tuis, et egredieris in choro Iudentium. 5. Adhuc plantabis vineas in montibus Samariae: plantabunt plantantes, et donec tempus veniat, non vindemiabunt: 6. quia erit dies, in qua clamabunt custodes in monte Ephraim: Surgite, et ascendamus in Sion ad Dominum Deum nostrum. 7. Quia haec dicit Dominus: Exsultate in laetitia Jacob, et hincite contra caput Gentium: perorate, et canite, et dicit: Salva, Domine, populum tuum, reliquias Israel. 8. Ecce ego adducam eos de terra Aquilonis, et congregabo eos ab extremis terrae: inter quos erunt caecus et claudus, praegnans et pariens simul, coetus magnus revertentium huc. 9. In fletu venient: et in misericordia reducam eos: et adducam eos per torrentes aquarum in via recta, et non impingent in ea: quia factus sum Israeli pater, et Ephraim primogenitus meus est. 10. Audite verbum Domini, Gentes, et annuntiate in insulis quae procul sunt, et dicit: Qui dispersit Israel, congregabit eum: et custodiet eum sicut pastor gregem suum. 11. Redemit enim Dominus Jacob, et liberavit eum de manu potentioris. 12. Et venient, et laudabunt in monte Sion: et confluent ad bona Domini, super frumento, et vino, et oleo, et foetu pecorum et armentorum: eritque anima eorum quasi hortus irriguus, et ultra non esuriet. 13. Tunc latitabit virgo in choro, juvenes et senes simul: et convertam luctum eorum in gaudium, et consolabor eos, et iudificabo a dolore suo. 14. Et inebriabo animam sacerdotum pinguedine: et populum meus bonis meis adimplebitur, ait Dominus. 15. Haec dicit Dominus: Vox in excelso audita est lamentationis, luctus, et fletus Rachel plorantis filios suos, et nolentis consolari super eis, quia non sunt

(1) Prosequitur in hoc capite Jeremias argumentum in capite precedentis inchoatum, exponendo prophetiam ad Ecclesiam Christi maxime pertinentem.

PRIMO, proponit divinam beneficentiam, primo, erga Israelitas, contestatam antiquitus, 1-3, promissam ultimas et auctam jucundius, 4-9; secundo, erga Gentes, evocatis ad communem laetitiam, 10, 11; admissos ad participandam bonorum affluentiam, 12-14; confirmatis spe mercedis et variis persequibus captivitate, 15-17; tertio, erga filios, conversas ad penitentiam afflictionibus et gratis prevenienti Dei, vers. 18, 19; expertos caele Dei fraternam miserationem, vers. 20, 21; excitatos

novo miraculo feminae circumdantis virum ad continentiam, vers. 22.

SECUNDO, illustrat propositionem factam, recensendo promissa divina, primo, de danda libertate, tranquillitate vitae, et rerum affluentia, 22-27; secundo, de reddenda omnibus secundum propria merita justitia, 28-30; tertio, de feriendo novo fœdere, et lege cordibus omnium inscribenda, 31-34.

TERCIO, confirmat promissiones datas, primo asserendo potius mutandum naturae ordinem, quam fidem datam, 35-37; secundo, praedicando ampliandam Hierosolymam ultra terminos priores, 38-40.

16. Hæc dicit Dominus : Quiescat vox tua a ploratu, et oculi tui a lacrymis : quia est merces operi tuo, ait Dominus : et revertentur de terra inimici. 17. Et est spes novissimis tuis, ait Dominus : et revertentur filii ad terminos suos. 18. Audiens audivi Ephraim transmigrantem : Castigasti me, et eruditus sum, quasi juveneculus indomitus : converte me, et converterat : quia tu Dominus Deus meus. 19. Postquam enim convertisti me, egi penitentiam : et postquam ostendisti mihi, percussi femur meum. Confusus sum, et erubui, quoniam sustinui opprobrium adulescentiæ meæ. 20. Si filius honorabilis mihi Ephraim, si puer delicatus : quia ex quo locutus sum de eo, adhuc recordabor ejus. Ideo conturbata sunt viscera mea super eum : miserans miserebor ejus, ait Dominus. 21. Statue tibi speculam, pone tibi amaritudines : dirige cor tuum in viam rectam, in qua ambulasti : revertere, virgo Israel, revertere ad civitates tuas istas. 22. Usquequo deliciis dissolveris, filia vaga? quia creavit Dominus novum super terram : Femina circumdabit virum. 23. Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel : Adhuc dicent verbum istud in terra Juda, et in urbibus ejus, cum convertero captivitatem eorum : Benedicat tibi Dominus, pulchritudo justitiæ, mons sanctus. 24. et habitabunt in eo Judas et omnes civitates ejus simul, et agricola et minantes greges. 25. Quia inebriavi animam lassam, et omnem animam esurientem saturavi. 26. Ideo quasi de somno suscitatus sum : et vidi, et somnus meus dulcis mihi. 27. Ecce dies veniunt, dicit Dominus : et seminabo domum Israel et domum Juda semine hominum, et semine jumentorum. 28. Et sicut vigilavi super eos ut evellerem, et demolirer, et dissiparem, et disperderem, et affligerem : sic vigilabo super eos ut ædificem, et plantem, ait Dominus. 29. In diebus illis non dicent ultra : Patres comederunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupuerunt. 30. Sed unusquisque in iniquitate sua morietur : omnis homo qui comederit uvam acerbam, obstupescant dentes ejus. 31. Ecce dies veniunt, dicit Dominus : et feriam domum Israel et domum Juda fœdas novum : 32. non secundum pactum, quod pepigi cum patribus eorum, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti ; pactum, quod irritum fecerunt, et ego dominatus sum eorum, dicit Dominus. 33. Sed hoc erit pactum, quod feriam cum domo Israel post dies illos, dicit Dominus : Dabo legem meam in visceribus eorum, et in corde eorum scribam eam : et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum. 34. Et non docebit ultra vir proximum suum, et vir fratrem suum, dicens : Cognosce Dominum : omnes enim cognoscent me a minimo eorum usque ad maximum, ait Dominus : quia propitiabor iniquitati eorum, et peccati eorum non memorabor amplius. 35. Hæc dicit Dominus, qui dat solem in lumine diei, ordinem lunæ et stellarum in lumine noctis : qui turbat mare, et sonant fluctus ejus, Dominus exercituum nomen illi. 36. Si defecerint leges istæ coram me, dicit Dominus : tunc et semen Israel deficiet, ut non sit gens coram me cunctis diebus. 37. Hæc dicit Dominus : Si mensurari poterint cœli sursum, et investigari fundamenta terræ deorsum : et ego abjiciam universum semen Israel, propter omnia quæ fecerunt, dicit Dominus. 38. Ecce dies veniunt, dicit Dominus : et ædificabitur civitas Domino, a turri Hananeel usque ad portam anguli. 39. Et exhibit ultra norma mensuræ in conspectu ejus super collem Gareb : et circuit ibi Goatha, 40. et omnem vallem cadaverum, et cineris, et universam regionem mortis, usque ad torrentem Cedron, et usque ad angulum portæ equorum Orientalis, Sanctum Domini : non evellatur, et non destruetur ultra in perpetuum.

Reh.
Bunier
Judæi.

Falluntur ergo Judæi moderni, qui hoc caput et precedens ac similia, ut *Isaia* cap. LIV; *Amos* cap. IX; *Zacharie* cap. XIV, ubi promittitur Judæis reditus a captivitate, ac felicitas et abundantia rerum in temporali, ad litteram crasse ut sonant accipiunt, quasi ea spectent ipsos et presentem civitatem, a qua liberandi sint per suum Mes-

siam, quem jam per 1600 annos inani spe expectant, et expectabant usque ad finem mundi.

Nam primo, Prophete loquuntur de captivitate illis presentis, puta Babilonica, quam solvit Cyrus et Zorobabel, non de Romana per Titum, quæ nunquam soluta est, nec solvenda : imo hoc cap. Jeremias agit de captivitate Assyriaca, quam ad

litteram nunquam solutam, nec solvendam esse constat : ergo de mystica ejusdem solutione loquitur, quam fecit Christus.

Secundo, perennem fore hanc Romanam eorum captivitatem docet Daniel cap. IX, vers. 27, ubi idipsum multis confirmavi.

Tertio, quia Messiam jam venisse, ac proinde frustra alium jam venturum a Judæis expectari, patet ex propheta Jacob, *Genes.* XLIX, 10, de Messia venturo mox ut deficeret sceptrum de Juda, que jam in Christo impleta est. Vide ibi dicta, et ex *Dan.* IX, 25, et ex *Isaia* LIII, ubi passio et mors Christi nostri plane eodem modo, quo facta narratur ab Evangelistis aliisque historicis, futura prædicitur.

Quarto, quia mystice, non crasse ad litteram, ut sonant, promissa hæc de solutione et reductione captivitatis, accipienda esse patet primo, quia illud vers. 13 : « Vox in excelso audita est, etc., Rachel plorantis filios suos, » ad infanticidium Herodis in odium Christi, pertinere docet S. Mattheus, cap. II, vers. 18, ipseque refert eventus. Secundo, illud vers. 22 : « Femina circumdabit virum, » non nisi ad B. Virginem Christum concipientem referri potest. Tertio, illud vers. 31 : « Feriam domum Israel et domum Juda fœdas novum, non secundum pactum, quod pepigi cum patribus eorum, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti ; » plane significat vetus pactum cum Mose et Judæis initum, data lege in Sina, cum ex Ægypto a Deo educi sunt, antiquandum et abrogandum esse, eique surrogandum novum fœdus a Christo instituendum et sciendum, uti urget et explicat Apostolus, *Hebr.* VIII, 8. Illud enim vetus fuit carnale, hoc novum est spirituale. Unde de eo ait vers. 33 : « Dabo legem meam in visceribus eorum, et in corde eorum scribam eam. Et non docebit ultra vir proximum suum, et vir fratrem suum, dicens : Cognosce Dominum : omnes enim cognoscent me a minimo eorum usque ad maximum : quia propitiabor iniquitati eorum. » Quæ omnia per Christum sciendum novum fœdus in sanguine suo, quo propitiavit Deum pro peccatis nostris, qui et clarum dedit suis cognitionem Dei et SS. Trinitatis, adimpleta esse, nec ulli aliter competere posse, luce clarius est.

Quinto, quia hoc fœdus a Christo sciendum cum gentibus, et ad gentes hanc Messie redemptionem spectare, eamque fore spiritalem, scilicet a demone, peccato et inferno, docent Prophete, ut *Isaia* cap. LV, vers. 4 : « Ecce testem populis dedi eum (Messiam), ducem ac præceptorem gentibus. Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis : et gentes, que te non cognoverunt, ad te current. » Et cap. LX, vers. 3 : « Ambulabunt gentes in lumine tuo, et reges in splendore ortus tui. Leva in circuitu oculos tuos, et vide : omnes isti congregati sunt, venerunt tibi, » o Jerusalem, id est o Ecclesia Christi. Cap. XLIX, vers. 6 : « Parum est

ut sis mihi servus ad suscitandas tribus Jacob, et facies Israel convertendas (imo vers. 8, clare dixit : *Israel non congregabitur*). Ecce dedi te in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ. » Et vers. 12 : « Ecce isti de longe venient, et ecce illi ab aquilone et mari, et isti de terra australi. » Vide vers. 22 et sequentes. Et cap. XLIII, vers. 3 et 6, et cap. XLII, vers. 1 et 7 : « Bedi, ait, te in fœdus populi, in lucem gentium. » Et cap. II, vers. 2 : « Erit in novissimis diebus preparatus mons domus Domini in vertice montium, et elevabitur super colles, et fluent ad eum omnes gentes. Et ibunt populi multi, et dicent : Venite, et ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob, et docebit nos vias suas, et ambulabimus in semitis ejus. » *Psal.* II, vers. 8 : « Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, » etc.

Sexto, Judæos a Christo ob infidelitatem ab hoc s. fœdere, ejusque bonis repellendos, et excommunicandos esse clare prædicit *Isaia*, cap. VI, vers. 10 : « Extema cor populi hujus, et auris ejus aggravata, et oculus ejus claudet : ne forte videat oculis suis, et auribus suis audiat, et corde suo intelligat, et sanem eum. » Et cap. L, vers. 1 : « Quis est hic liber repudiæ matris vestre, quo dimisi eam, etc. Ecce in iniquitatibus vestris venditi estis, et in sceleribus vestris dimisi matrem vestram. Quia voti, et non erat vir : vocavi, et non erat qui audiret. » *Osee*, 8 : « Voca nomen ejus, Absque misericordia, quia non addam ultra misereri domui Israel, sed oblivione obliviscar eorum. » Et vers. 9 : « Voca nomen ejus, Non populus meus, et ego non ero vester Deus. » Et vers. 10 : « Et erit in loco (Gentium) ubi dicitur eis : Non populus meus vos ; dicitur eis, Filii Dei viventis. » Et saepe alibi. Ergo hæc omnia promissa de Messia, de fœdere novo, de solvenda captivitate, demonis scilicet et peccati, gentes populi spectant quam Judæos : pauci enim Judæi ad Christum conversi hæc bona a Deo acceperunt ; sed omnes accipient in fine mundi, cum ad Christum converterentur. Vide *Rom.* IX et seq.

Septimo, ad hominem, Judæi pertinaciter urgent litteram : urgeamus eandem et nos, eisque regeramus : Jeremias hoc cap. XXXI, tantum nominat et alloquitur Israel, Ephraim et Samaritan, id est decem tribus quæ abductæ sunt in Assyrios, eisque promittit liberationem : ergo hæc non spectant ad duas tribus, id est ad Judæos modernos, sed ad Samaritanas, et ad priscum regnum Israel, quod a Juda sub Roboam divisum et dissectum est.

Octavo, fœdus novum quod hic per Messiam sciendum promittitur, est lex nova, uti explicant veteres Rabbinii apud Galatinum, lib. X, cap. X. Nam ipsi in libro Mechilta, explicantes illud *Exodi* XII : « Decima die mensis hujus, » dicitur : « Non est *berit*, id est fœdus vel pactum nisi lex, sicut dicitur est *Bunier*, cap. XXXI, 1. Hæc sunt

jubilent. Hebraice est, in capite Gentium, id est primi inter gentes, vel ante gentes frumini Evangelio vos, o Samaritae, ideoque jubilate. Alii vertunt, contra gentes, scilicet qui Evangelio resistunt, aut, ut Lyranus, contra diabolum, quæ est caput Gentium.

SALVA, DOMINE. — « Salva, » id est salvasti: ita Septuaginta et Chaldaeus. Est enim vox redemptionis et captivitate, et proinde non tam futuram salutem postulantium, quam de ea jam accepta gratias agentium et jubilantium. Ponitur per enallagen Hebraicam imperativus pro præterito. Hoc enim significat hebraeus *Hosanna*, quod Christo quia Messie suo inaugurando, ac Triumphatori acclamantur Judæi, *Matth.* xxi, 43. Ita Maldonatus, Sanchez, Caninus et alii. *Hosanna* ergo idem est, *g. d.* Salvasti nos, et salvare nos perge. Tu es enim omnis salus nostra, tu salvator perennis.

8. INTER QUOS ERUNT GÆCÆ. — *g. d.* Omne genus hominum, sine personarum acceptione e terra Aquilonis, id est e Chaldaea, redibit, etiam ceci, claudi et pregnantes, qui minime possunt iter suscipere, præsertim tam longum. Ita Chaldaeus, Hugo, S. Thomas et Theodoretus.

Secundo, et potius, omne genus hominum ex terra Aquilonis, id est ex regno diaboli, per Christum redibit ad Deum et Ecclesiam, a qua per peccatum excederat. Ita S. Hieronymus, Rabanus, Hugo, Lyranus et Vatablus. Septuaginta vertunt: *Conjurgabo eos ab extremo terra in silivitate pasche*, quasi post diem pasche Judæi egressi sint Babylone (hæc hæc Esdras, nec Josephus id habent), sicut Christus in pascha occisus, multos statim collectit sibi filios. In Christo ergo verificatur hæc visio Septuaginta.

9. IN FLETU VENIENT. — Flebunt fideles venientes, partim præ gaudio et lætitia spirituali, ob tantum bonum et salutem; partim præ contritione peccatorum suorum; partim, ut Lyranus, præ amore et compassione Christi, pro se patientis et crucifixi. Septuaginta et Chaldaeus vertunt: *In fletu revertentur*, scilicet in captivitate, sed in gaudio revertentur.

ADDUCAM EOS PER TORRENTES AQUARUM. — puta per doctrinas Apostolorum et Prædicatorum, qui quasi torrentes fundent aquam gratiæ, et sanæ doctrinæ. **Secundo,** per Sacramenta, quæ sunt fontes gratiæ. Ita Lyranus. His deducuntur fideles in viam rectam et facilem sine offendiculis. **Tertio** et planissime: « Adducam eos per torrentes aquarum, » id est faciam eos superare omnia obstacula, omnesque viæ difficultates, eisque quasi viam complanabo, ut omnes ad Ecclesiam expedite venire possint. Hoc est quod promittit Isaias cap. xl, 4: « Omnis vallis exaltabitur, et omnis mons et collis humiliabitur, et erunt prava in directa, et aspera in vias planas. »

QUIA FACTUS SUM ISRAELI (id est duabus tribubus) **PATER, ET EPHRAIM PRIMOGENITUS MEUS EST.** — « Ephraim, » id est decem relique tribus, inquit

S. Hieronymus, Rabanus et Hugo; vel, ut a Castro, « Israel » vocantur duæ tribus, « Ephraim » vocantur decem tribus: hic ergo Ephraim mibi æharus est ut primogenitus.

Alludit ad Jacob, qui Manassæ seniori filio prætulit Ephraim juniorem, decussatis manibus et dexteram imponens, quo significabat per crucem Christi Samaritas et gentes in Ecclesia Christi primas futuras, et præponendas Judæis, qui priores et potiores erant in filiatione, cultu et templo Dei. Unde effluens cum Sanchez hunc locum sic veritas et explices, *g. d.* Ego per Apostolos factus sum Israeli, id est Samaritis, pater, id est tanquam pater: pater, inquam, ille, a quo, vocali sunt Israelitæ (1).

Dices: Israelitæ, id est decem tribus jam translate erant in Assyriam, et pro eis in Samaritan submissi sunt ex Assyria coloni, qui dicitur sunt Cuthæi; quomodo ergo eos hic vocat Israelitæ et Ephraimitas? Respondeo: Causa est, quæ priores incolæ Samaritan fuerunt Israelitæ, præsertim quia multi veri Israelitæ vel remanserunt, vel redierunt in Samaritan, ut patet *Jeremia* ii, 18, et *Tobias* xiv, 6. Quocirca Cuthæi cum eis coeulerunt in unam gentem, et dicitur et haberi voluerunt Israelitæ: unde et Deum Israel coluerunt, ut patet *IV Reg.* xvii, 28. Denique quia conversi ad Christum facti sunt genuini Israelitæ, id est posteri et filii Jacobi ab Abraham secundum fidem et spiritum, *Rom.* cap. ix, 7.

11. DE MANU POTENTIORIS (2), — id est de potestate tum Nabuchodonosoris, tum potius diaboli.

12. ET LAUDABUNT IN MONTE SION (in Ecclesia), **ET CONFIDENT AD BONA DOMINI** (scilicet) **SUPER FRUMENTO, ET VINO, ET OLEO.** — Id est ad frumentum, vinum et oleum. Ita Vatablus. Nota catachresin: per hæc enim bona terrena significantur bona spiritualia, quæ hic inchoantur, et complebuntur in celo. Per *frumentum* et *vinum* significatur Eucharistia: ipsa enim est « frumentum electorum, et vinum germinans virgines, » *Zachar.* ix, 17. Per

(1) Inter cæteras tribus Israelitarum, tribus Ephraim sicut populi primogenitus haberi poterat, propter primogenituram Joseph, hoc Raben, concessam, *I Paralip.* v, 4, 2, cujus et diu regnum in cæteras tribus fuit, ita ut hic esset sensus juxta Venemam, quem sequitur J. D. Michaelis: Non amplius Juda tunc præerat Ephraim, nec hic spectus mihi erit; erunt omnia ut olim; Ephraim iterum ut primogenitum amabo, dicitur apostasie immemor. Attamen vox *primogenitus* melius forsas sic accipitur pro *dilectus*, nam licet post captivitatem Babylonicam Juda et Israel in unius populi corpore coaluerint, Israel, adventante Christo, singulari gratia præ Juda, cumulus fuit; non præsertim in tribubus Zabulon et Nephthali quæ ad regnum Israel pertinebant, versatus est, dicit et primos Apostolos accepit Christus.

(2) **Vers. 10:** « Qui dispersit Israel, congregavit eum. » Hoc, inquit Kimchi, annuntiare jubetur gentibus ut intelligent, non ipsorum potentia factum esse, sed volente sic Deo, qui et eos illarum manibus, ipsis iavitis, rursus sit erepturus.

scilicet significatur Spiritus Sancti gratia et unctio: per *factus peccatorum et armentorum*, multiplicatio fidelium, tum simplicium, tum sapientium.

NON ESURIENT. — *g. d.* Non habebunt penuriam cibi spiritualis verbi Dei, gratiæ et Sacramento-rum; sed hispascentur et irrigabuntur instar horti, juxta aquas irrigui. Est metonymia: alioqui fideles qui hæc bona comedunt, adhuc esuriunt ampliore gratiam; sed in celo tollitur omnis eorum esuries, per consummatam gratiam et gloriam: inebriabuntur enim ab ubertate domus Dei, et torrente voluptatis suæ potabiles eos.

13. TUNC LETABITUR VIRGO IN CUORO. — Ad litteram, ut alia faceam, videmus tot virginum turmas in cœnobis, per choros laudes Deo canere.

14. INEBRIABO (*g. d.* Satiabo et copiose explebo) **ANIMAM** (id est appetitum) **SACERDOTUM PINGUEDINE,** — scilicet gratia Spiritus Sancti. Alludit ad vicinas veteres, in quibus pinguisima pars, post eam quæ Deo cremabatur, cedebat sacerdoti, *g. d.* Pinguioribus vicinis pascam sacerdoti novi, quam veteris Testamenti, nimirum corpore et sanguine Christi; item donis Spiritus Sancti: quibus cum repleti essent Apostoli, videbantur esse ebrii, *Act.* ii, 13. Ita Maldonatus. Hanc pinguedinem vidimus, et videmus in B. Dominico, Vincentio, Xaverio alioque sacerdotibus Apostolicis.

15. VOX IN EXCELISO. — Hebraice, *in Rama*. Rama nomen est urbis ita dicte, quod sita sit loco excelsa. Ita Septuaginta, Chaldaeus et alii. Urbs hæc est in tribu Benjamin, juxta Gabaa et Bethel, et per eam a Jerusalem captivi ducti sunt Judæi in Babylone, *Jerem.* xl, 1.

Dices: Cur in lætitia et júbilo Propheta meminit luctus? Respondeo, ut significet majorem fore lætitiã, quæ ex tanto luctu consequetur, et in quam luctus hic desinet; dixerat enim vers. 14: « Convertam luctum eorum in gaudium; » unde subdit vers. 16: « Quiescat vox tua a ploratu, » etc. Quæres, quisnam hic luctus et ploratus?

Primo Origenes, *homil.* 3 in diversos; Auctor *Quest. novi et veteris Testamenti*, apud S. Augustinum, *Quest.* LXII, et Hugo, accipiunt hæc de cæde Benjaminitarum ob vim illatam uxori Levite, *Judic.* xx, *g. d.* Rachel, mater Benjamin, horum nepotum suorum stragem ita caravit, ut lamenta ejus audirentur in vicina urbe Rama.

Secundo, aliqui apud S. Hieronymum hæc accipiunt de lamentatione matrum in excidio Hierosolymæ per Titum.

Tertio, S. Hieronymus, Rabanus, Chaldaeus, S. Thomas, Vatablus, Sanchez, a Castro et Maldonatus putant ad litteram hic agi de captivitate, vel Babylonica duarum tribuum, vel Assyriacæ decem tribuum; sicque explicant: Quia, inquit, Rachel fuit mater tribus Benjamin, quæ fuit una ex duabus abductis in Babylone; hæc significat matres plorantes captivitatem Babylonicam duarum tribuum. Adli R. Salomon, ideo Rachel sepultam esse in Judæa juxta Bethlehem, ut oraret

pro filis suis ea hora, qua illos ex patria sua Nabuzardan expelleret in Babylone. Rursum, quia Rachel fuit mater Joseph, patris Ephraim, qui fuit caput decem tribuum; hæc Rachel significat hæc matres in Samaria, plorantes captivitatem decem tribuum. Verum sic dicendum fuisse quod Rachel in Samaria, vel Ephraim ploraret; non autem in Rama. Rursum S. Mattheus, cap. ii, 18, ait hæc prophetiam impletam esse in matribus plorantibus infantes suos, quos Herodes occidit in ortum Christi: ergo non est impletæ in matribus plorantibus excidium Hierosolymæ per Babylonicos vel Assyrios.

Dices: In his impleta est litteraliter, in illis allegorice: eo quod matres hæc plorantes typus, aut potius simile quid fuerint illarum, infantes suos occisos plorantium, quasi dicit Mattheus: Verba Jeremiæ dicta de excidio Hierosolymæ, recte etiam quadrant infanticidio Herodis; similis enim fuit in utroque luctus et planctus matrum. Verum obstat, quod Judæi ducti in Babylone ob sua scelera, non recte possint dici typus infantium innocentium, et Martyrum, qui non in Babylone, sed in celum per mortem conscenderunt. Rursum Scriptura non dicitur impleri in simili, vel cum simile quid accidit: alioqui enim diceremus omnes prophetas Jeremiæ, dictos de excidio Hierosolymæ, impletas esse in excidio Constantinopolis, et quarumvis urbium, quæ eversa sunt: rursum passionem Christi impletam esse in passione cujusvis martyris, quod nemo dixerit. Non enim dici possunt impleri Scripturæ in sensu accommodatio tantum: sic enim quidvis cuius simili accommodantes, diceremus illud implere. Adde hunc sensum accommodatum non esse intentum a Spiritu Sancto.

Deo ergo Jeremiam alludere quidem in nominibus Israel, Ephraim, Sion, terra Aquilonis, ad Babylonicam et Assyriacam captivitatem, ejusque planctum, ut dixi in synopsi capituli: revera tamen de ea non loqui, sed ad litteram loqui de planctu matrum Bethlehemitarum, ob infanticidium Herodis: toto enim hoc capite agit de tempore et Ecclesia Christi. Ita Theodoretus, Hugo, Lyranus, Vatablus et alii, imo S. Mattheus, ii, 18, Quem locum Juvenecus presbyter docte ita exprimit:

Misero sololis pro munere matres
Horrendis graviter colum pulsare querelis.

Ubi nota 3) pro *munere*: hi enim infantes fuerunt quasi munus gladiatorum, et spectaculum in hippodromo puerili necati, inquit Delrio, *adagio* 862.

Nota per Rachel, utpote matrem, intelligi omnes matronas Bethlehem. Est metonymia, qua per personam locus aut posterum significatur. Rachel enim mater fuit Benjamin, qui cum Juda fuit natus, adeoque Origenes ait Herodem infantes occidisse non tantum ex tribu Juda, sed et Benjamin:

et Rachel sepulta in Bethlehem, suo corpore quasi eam possedit, ut videretur esse magna mater omnium Bethlehemitarum.

Secundo, significat amarum fuisse planctum, quia Rachel liberorum maxime fuit avida et amans, et consequenter in eorum morte maxime lugens; praesertim quia duos tantum habuit, et in unius, scilicet Benjamin, partu, dolens exspiravit in Bethlehem, ideoque eum vocavit Benoni, id est filium doloris. Addit a Castro Rachel quasi mortuam excitari ad planctum, quasi tanta sit calamitas, ut ad eam plangendam viventes non satis sint, sed oporteat mortuos ad hoc excitare.

Tertio, et in excelsis, vel in Rama, significat vocem plorantium ingentem fuisse, quae ex alio loco diffusa, longe lateque audiretur.

Dices: Rama erat satis procul a Bethlehem; sita enim erat in tribu Benjamin juxta Gabaon, ut patet Josue XVII, 25, et Judic. XIX, 1, 13 et 16; ergo dicendum erat: *Vox in Bethlehem audita est, non in Rama*; in Bethlehem enim occisi sunt infantes. Respondet, non tantum in Bethlehem, sed circumjuncta in locis vicinis occisos fuisse infantes. Significat ergo Propheta junctus Evangelistae Mattheo, qui eum explicat, utramque tribum plorasse in hoc infanticidio, scilicet Judam per Bethlehem, Benjamin per Rama, tantumque fuisse planctum in Bethlehem, ut in Rama exaudiretur; ibique deinde vicinorum suorum, et infantium cognatorum eadem plangerent. Erat enim Rama in confinio tribus Jude et Benjamin, ut patet ex loco *Judicum* citato. Unde Maldonatus sic explicat: *in Rama*, id est usque ad Rama. Addit Origenes in Rama quoque et Benjamin occisos fuisse infantes, tunc paulo ante dixi.

QUI NON SUNT, — quia occisi et mortui sunt.

16. EST MERCES OPERI TUO. — *Opus* vocat captivitatem et servitutem, luctum et lacrymas, inquit Maldonatus, *q. d.* Luctum convertam in gaudium; captivitatem libertate, et rerum omnium copia compensabo. Verum quia Propheta non de captivitate, sed de infanticidio loquitur; hinc merces operis hinc debet accipi merces patientiae matrum, et martyrii parvulorum. Unde S. Hieronymus in *Comment.* vertit, *est merces filius tuus*, *q. d.* Ne fleas, o Rachel, o Bethlehem, filiorum eadem; quia filii tui habituri sunt mercedem sanguinis pro Christo effusi, scilicet palmam martyrii, et pro terra Herodis inimici possidebunt regna caelorum; sique reversuri sunt ad terminos suos, id est ad patriam celestem, quando pro corpore humilitatis recipient corpus gloriosum. Hanc vocat spem novissimam (« et est, inquit, spes novissimis tuis »), quia scilicet, justis patientes, et martyres in fine mundi adipiscuntur vitam beatam, et gloriosam quam sperarunt, ut fulgeant sicut sol; et infantes quondam parvuli, absque etatum incremento, injuriis, et labore corporeo, resurgunt in virum perfectum, in mensuram etatis plenitudinis Christi, inquit S. Hieronymus.

Unde nota: Non ait: Est merces voluntati tuae; hanc enim habere non poterunt infantes, sed « est merces operi tuo, » id est morti et martyrio tuo. Sub opere enim passionem intelligit. Pari modo etiam infantes christiani qui in odium Christi a Judaeis vel infidelibus occiduntur, sunt martyres, et martyrii palmam merentur, non ex aliquo voluntatis actu, quem habere nequeunt, sed ex ipso opere martyrii. Sicut enim Deus ex sua liberalitate constituit sacramentum baptismi infantibus, ut eo justificentur ex opere operato: ita eisdem constituit eadem de causa martyrium. Unde Theologi docent martyrii infantes purgare a peccato originali, eosque justificare quasi ex opere operato. Est enim hic baptismus non aque, sed sanguinis. Ita Ecclesia colit S. Simonem infantem Tridentinum a Judaeis die veneris sancto in odium Christi excaecatum. Ita inter martyres Trevirenses colit et infantes, qui in communi totius urbis strage pariter ceciderunt. Item infantes combustos in illa Phrygia civitate, quae ob Christi fidem jussu Diocletiani cincta, et successa, cum omnibus incolis conflagravit, de qua Eusebius, lib. VIII *Histor.* cap. XI. Ita ut martyrii cultor parvulus ille, qui tempore Justinii imperatoris ad pyram pro christianis a Judaeo Bunanam in Nagran Arabiae urbe accensam accessit, cumque matrem in eam injectam videret, mox et ipse in eandem se injectus, et exustus est. Illustrat hanc historiam fusa narrat Baronius, anno Christi 522.

Vere et eleganter S. Augustinus, serm. I *De Innocent.*: « Nascens, ait, Domino luctus cepit, non celo, sed mundo: indicitur matribus lamentatio, angelis exultatio, infantibus transmigrationis, Deus est qui ortus est: Innocentes illi debentur victimae, qui venit damnare mundi malitiam. Agni debent immolari, quia agnus futurus est crucifigi, qui tollit peccata mundi. Sed oves ululant matres, quia agnos perdunt sine voce balantes. Grande martyrium, crudele spectaculum. » Et inferius: « Pignora sunt, non credita, sed creata: non posita, sed exposita. Miscebatur lamentatio matrum, et ad caelum transibat oblatio parvulorum. » Prudentius quoque in hymno eorundem:

Salvete, ait, flores Martyrum,
Quos locus ipso in limine
Christi insecutor sustulit,
Ceu turbo nascentes rossas.
Vos prima Christi vicina.
Grex immolatorum tener,
Aram ante ipsam simplices
Palmae et coronis ludis.

Exstat hic Roma: in templo S. Stephani rotundae hae idem tetrastrichon, quod quia piam est et fativum, hic ascribam:

Sincere animulae, candidi puelluli,
Vix nata nato (aut Deo corpuscula,
Pugnante inermes, et relicta parvula,
Vincunt cohortes, quae ferire nascuntur.

Jam pulcrescentes illis et gemulis,
Jam clarescentes ignis scintillulis,
Beata tunc hinc voculis gellula.

Perox tyrannus, ferique pectoris,
Qui parriedis inobit vobis manus,
Ferrumque sacris poluit cerviculis.

Huius sic avicula tollitur de nidulis,
Matrisque rapitur sic papillis bimulus,
Reversaque nati sic leguntur fosculli.

18. AUDIVI EPHRAIM TRANSMIGRANTEM. (Est vox Dei de Ephraim, id est decem tribubus in captivitate abductis ab Assyriis, *q. d.* Habui rationem Ieremyrum Ephraim in exilio, eumque inde revocavi. Unde pro *transmigrantem*, hebraice est מְנוּדָּוֹת *menudot*, id est *vagantem*, errantem, discurrentem, uti faciunt exules, inopes et vagabundi. S. Hieronymus vertit *lamentantem*. Ita explicat S. Hieronymus et Theodoretus. Verum, quia decem tribus e captivitate non redierunt, et quia hoc capite agit Propheta de Christo Christique redemptione, atque sub typo captivitatis tum decem, tum duarum tribuum, describit earum decem captivitate sub peccato et diabolo; hinc sensus est, *q. d.* Audiivi Israeliem in captivitate diaboli et peccati gementem, quod eum peccatis suis inobediens et peccati; unde clamans ad me dicebat: CASTIGASTI ME, ET ERUDISTI SUM. (Cum enim ante juveno indomito similis essem, tu tuis flagellis domuisti me. Nam, ut ait *Ecol.* XXXII, 27: « Jugum et lorum curvant collum durum, et servum inclinant (operationes assidue.) » 19. POSTQUAM ENIM OSTENDISTI MIHI (scilicet statum meum, quo eram sine te captus, non corporaliter ab Assyriis, sed spiritualiter a demonibus, etiamque eorum, aequae ac peccati et gehennae mancipium; tunc indolui, et in signum doloris) PERCUSSI FERULAM MEAM. — Ita Theodoretus.

Nota: Septuaginta et Chaldaeus aliter vertunt, scilicet: *Inducastis super nos correptiones, neque elibetis sanas, quasi vitulus non assuetus iugo*; quasi Ephraim roget, ut Deus hanc suam duritiam molliat et convertat.

Tropologice S. Gregorius, lib. XXIV *Moral.* XXI: « In femore, inquit, voluptas carnis accipitur: quasi dicat: Postquam superna spiritualiter vidi, omne quod in me inferius carnaliter vivebat, extinxit. »

Ubi nota: Alter ostendit homini peccatum diabolus, alter Deus. Diabolus ostendit peccati delicias, et boni delectabilis aut honorifici speciem et fructum. Deus hanc larvam detrahit, ipsamque in se peccati formam et turpitudinem, pericula, penaeque presentes et aeternas ostendit. Hinc ostensio Dei parit odium, diaboli vero amorem peccati, ut cum Evae ostendit lignum vitium, quasi visu pulchrum, et aspectu delectabile, persuasit ei et ex illo comederet.

CONVERTERE. — Nota: Ephraim jam conversus, uti dixit paulo ante, optat plenius converti, ut Deus augeat in eo sui et peccati cognitionem, eque ac

dolorem et detestationem. Ita S. Hieronymus et Rabanus. Hinc patet conversionem nostram incipere a Deo, Deique gratia liberum arbitrium praeveniens; ait enim Propheta: « Convertite me, et convertar. » Ita contra Pelagianos passim docet S. Augustinus, tom. VII, et ex eo Concilium Tridentinum.

STINTINI OPPROBRIUM ADOLESCENTIE. — *Inscivie* mea, et peccatorum, quae adolescens feci. Est catachresis: adolescentia enim cupiditatibus, ignorantia et peccatis est plena: Vel dies adolescentie, a litteram accipe dies superiores, cum recens erat foedus conjugii Judaeorum cum Deo, in deserto sub Mose. Aut ut Maldonatus adolescentiam suam vocat omne tempus, quo nondum a Deo castigatus erat; sed ut juvenculus indomitus non ferebat jugum obedientiae.

20. SI FILIUS, — et si speciem habet interrogantis, sed vim asseverantis. Respondet enim Deus Ephraim penitenti, et quasi in ejus miti amplexu, *q. d.* « Si, » id est nunquid non, postquam Ephraim penitentiam egit, ego oblitus sum omnium peccatorum adolescentiae ejus, atque recordatus sum amoris, quo eum olim sum persecutus: ideoque eum quasi filium habeo in pretio, honore et deliciis, et, ut Hebraei habent, *ipse mihi est puer deliciarum*; Chaldaeus, *puer amabilis*, quem semper in oculis mente et memoria gero? Ita S. Hieronymus et Rabanus. Ita S. Magdalena, S. Maria Aegyptiaca, S. Pelagia, S. Paulus, S. Matthaeus penitentes fuerunt pueri deliciarum Deo et Christo. Vide hic quid faciat penitentia, scilicet ut peccatores antea Deo exosi, jam sint ipsi in deliciis.

INDICIBO CONTURBATA SUNT VISCERA MEA. — *q. d.* Ita tenere eum amo, ut non possim ejus meminisse, quin viscera mea commoveantur ex intima commiseratione.

21. STATUE TIBI SPECULAM. — Putant aliqui hoc dicit Judaeis emittibus in Babylonem, ut scilicet in via qua docentur, passim lapides in titulos et speculas erigant, ut quasi brevi redituri, sciant viam qua redire debeant. Eosdem lapides vocat *amaritudines*, id est signa amari laboris et doloris, quae passi sunt Hebraei, cum illa via captivi ducerentur in Babylonem. Ita Sanchez et Maldonatus. Verum loquitur Propheta Ephraim, id est decem tribubus, quae nunquam redierunt e captivitate, uti notat S. Hieronymus. sensus ergo est, « statue tibi speculam, » *q. d.* Vigila, et speculare quid sit peccatum, quam amarum sui reliquisse Dominum, quae mala praesentia et aeterna tibi inde proveniant, quam felix eras ante peccatum: hinc « pone tibi amaritudines, » id est contere, dote et plora amare. Rursus speculare quid tibi peccati et miseriae fuerit occasio, ut eam deinceps evases. Vide S. Gregorium, XXXI *Moral.* cap. XXXI. *Secundo*, ut S. Hieronymus, *statue tibi speculatores* (hos enim quoque significat Hebraeus מְנוּדָּוֹת *menudot*), qui tibi praenuntiant advenire per Christum tantam rerum omnium felicitatem; et plango antiquae pec-

cata, para viam Christo, et rectas fac semitas ejus, ut ait S. Joannes Baptista: recta enim reverti te faciam ad civitates tuas, quas captiva deseruisti, puta in Samariam, Sion et Jerusalem, non corporalem, sed spirituales; scilicet ad Ecclesias Christi, quae toto orbe in singulis provinciis erigentur et constituentur. Proprie etiam, si vis, ex Assyria revertere ad civitates tuas in Samaria, ubi videlicet et gaudebis Ecclesias Christianas erectas, florere omnibus bonis spiritualibus; haec enim prima susceperunt Apostolos et Christianismus, ut patet *Actor. viii*; ideoque praeter alios hic Propheta alloquitur Ephraim et Samaritanos, eosque ad hoc gaudium suum invitat.

Anagogice, per civitates has accipe Ecclesias et choros justorum in caelis.

Moraliter discere hic, volenti se a peccato convertere, descendendam esse speculam, ut animum in caelum ad caelestia et divina attollat, indeque despicat hoc terrae punctum, et terrena omnia quae ad peccatum alliciunt: ac deinde ponat amaritudines, hoc est dolorem cordis, lamenta et penas corpori infligat, ut aeternas gehennae amaritudines redimat et evadat.

Aliter Lyranus, ut sint verba Christi, *q. d.* Speculare mysterium incarnationis, et palmas innocentium martyrum, quae fuerunt signa jemi natu Christi, et dirige cor tuum ad viam mei Evangelii, in qua ego Christus ambulavi.

DIRIGE COR TUUM IN VIAM RECTAM. — Vere S. Augustinus in *Sentent.* num. 243: « Rectum, ait, cor cum Deo est, quando propter Deum queritur Deus. »

22. USQUEQUO DELICIS DISSOLVERIS? (*q. d.* Quousque, o Ephraim, per delicias et impietates vagaris, a Deo tuo fugis, ad Gentium deos et reges discurris? respice quod dicam, in quo sita sit tua beatitudo, unde expectanda sit tuae miseriae salus, tuae captivitatis, non sub Salmanasar, sed sub diabolo, liberatio. Audi quod nunquam audisti, novam tibi viam et vitam:) *QUIA NOVUM CREAVIT DOMINUS* (id est novam et inauditam rem faciet, quasi novum creationis opus, scilicet opus incarnationis et nativitas Christi, sine opera virili. Ita Babanus, atque hoc est quod sequitur): *FEMINA CIRCUMDABIT* (Arabice: *vivificabit*) *VIRUM.* — Novum hoc multa nova et mira complectitur, inquit S. Bernardus, homil. 2 *Super Missus est*: « Quia in eo, inquit, agnoscitur longitudo brevis, latitudo angusta, altitudo subdita, profunditas plana: ibi agnoscitur lux non lucens, Verbum infans, aqua sitiens, panis esuriens: videas si attendas potentiam regi, sapientiam instrui, virtutem sustentari, Deum denique lactentem, sed angelos relictentem; vagientem, sed miseris consolantem: videas si attendas tristari letitiam, pavere fiduciam, salutem pati, vitam mori, fortitudinem infirmari: sed quod non minus mirandum est, ipsa ibi cernitur tristitia letificans, pavor confortans, passio salvans, mors vivificans, infirmitas roborans. Porro

Deum decebat hujusmodi nativitas, qua non nisi de virgine nasceretur: talis congruebat et virginitati, ut non pareret nisi Deum. »

Miraculum enim incarnationis in ea peractum multa in se miracula complectitur. *Primum*, est virgo integra virginitate concipit. *Secundum*, Spiritus Sanctus virginem obumbrat; corpus infantis temporis puncto efformat, animamque mirabilem infundit. *Tertium*, corpus et anima eodem temporis puncto cum Verbi persona copulantur. *Quartum*, Deus fit homo. *Quintum*, infans omni sapientia pollet. *Sextum*, absque peccato originario omni gratia plenus concipitur. *Septimum*, infantis sanctissima anima, protinus ut creata est, Dei essentiam videt, simulque se Deo ad crucem et mortem pro hominibus offert. Quenam unquam majora miracula orbis vidi? Vidit olim tempore Josue solem stantem, tempore vero Ezechiae retrogradientem: at nunc videt Deum seipsum extinguentem. Vidit olim in igne conservatam rubi viriditatem: nunc videt in conceptione conservatam matris virginitatem. Vidit Aaronis virgam subilo sine humana cultura florentem: nunc videt Jesse virgam absque humana opera optatum evadere fructum parturientem. Vidit virgam Moisis in serpentem commutatam: hic videt Deum in hominem peccatoribus similem transformari. Vidit mare Rubrum aperiri et findi: hic videt Deum virginis utero clausum. Vidit manna et erio depulsum: hic videt Verbum Patris et coelo in gremium Deiparae descendere. Vidit Eliam in caelum ascendere: hic videt naturam humanam ad debitam ascendere, Verbiq; aeterni supposito copulari. Merito ergo Deiparae accinit Ecclesia:

Tu quae genuisti,
Natura mirante, tuum sanctum Genitorem.

Denique S. Thomas, I part., *Quest. XXV. art. 6.*, querit: « Utrum possit Deus meliora facere ea quae fecit? » ac respondet: « Potest Deus quavis re a se facta meliorem simpliciter facere: » excipit tamen tria in responsione ad 4, scilicet incarnationem Christi, maternitatem Deiparae, et beatitudinem hominis. Non enim potest facere Deus meliorem hominem, quam sit Deus homo; nec matrem meliorem, quam sit mater Dei; nec beatitudinem meliorem, quam sit visio et possessio Dei. Nam « humanitas Christi, inquit, ex hoc quod est unita Deo; et beatitudo creata, e hoc quod est fructus Dei; et B. Virgo ex hoc quod est mater Dei, habent quandam dignitatem inditam ex honore finito, quod est Deus: et ex hac parte non potest aliquid fieri melius eis: sicut non potest aliquid melius esse Deo. » Ecce hoc est novum et omnibus saeculis inauditum quod in Deipara creavit Deus. Quare S. Ephrem, orat. *De Laud. B. Virginis*, eam vocat « praestantissimum orbis miraculum. » Alii vocant eam « sacratissimum monstrum, caeleste prodigium, miraculum miraculorum: » quoniam S. Joannes, *Apocal. xii, 1.*, vocat eam « signum

magnum quod apparuit in caelo. » Porro S. Fulgentius, *serm. De Laudibus B. Mariae*: « Crevit, ait, partu integritas, et virginitas ampliata est potius, quam fugata. »

Merito ergo exclamat S. Bernardus, *serm. 1 in Vigilia Nativit.*: « O partus solus sine dolore, solus nescius pudoris, corruptionis ignarus; non reserans, sed consecrans virginalis uteri templum! O nativitas supra naturam, sed pro natura miraculi excellentiam superans, sed reparans virtute mysterii! Fratres, generationem istam quis enarrabit? Angelus nuntiat, virtus Allissimi obumbrat, supervenit Spiritus: Virgo credit, fide concipit, virgo parturit, virgo permanet: quis non miretur? » Nascitur Allissimi Filius, Deus de Deo, genitus ante saecula, nascitur Verbum infans: quis vel satis miretur? » Quocirca Franciscus Mayo Doctor Parisiensis qui illuminati cognomen meruit, *serm. De Annuntiatione*, docet majus opus potentiae Dei esse incarnationem quam creationem: Plus enim, inquit, distat Deus et homo, quam universum et nihil: in incarnatione enim est infinita distantia positive inter Deum et hominem; at in creatione, quamvis ex parte subjecti dicatur infinita distantia, quia fit ex non subjecto; ex parte tamen creaturae productae, quae habet perfectionem finitam, positive est finita distantia. Quare plus est facere de homine Deum, quam quod nihil sit ens. Merito ergo S. Cyprianus, *serm. 3 De Nativit.*: « O Domine, inquit, quam admirabile est nomen tuum! vere tu es Deus, qui facis mirabilia. Non modo mundi hujus staturam admiror, non terrae stabilitatem, non singulos dies, non solem, etc.: miror Deum in utero Virginis, miror Omnipotentem in cunabulis; miror quomodo Verbo Dei caro adhaeserit, quomodo incorporeus Deus corporis nostri tegumentum induerit, etc. Hic solus me complectitur stupor, et cum Habaone cano: Consideravi opera tua, et expavi. Haec sunt nova mira, quae praedixit Jeremias: Novum fecit Dominus super terram: Mulier circumdabit virum. » Et S. Leo, *serm. 2 De Nativit.*: « Ingrederit haec infima Jesus Christus, etc., novo ordine, nova nativitate. Novo ordine, quia invisibilis in suis, visibilis factus est in nostris; incomprehensibilis, voluit comprehendi; ante tempora natus, cepit esse ex tempore; universalis dominus servilem formam obumbrata majestatis dignitate suscepit: impassibilis Deus, non dignatus est homo esse passibilis; et immortalis, mortis legibus subjacere. Nova autem nativitate genitus est, conceptus a virgine, natus ex virgine sine paterne carnis concupiscentia, sine maternae integritatis injuria. » Quocirca Damascenus, *serm. 1 De Nativit.*, Deiparam vocat « miraculorum officinam, » imo « abyssum. » Ipsa ergo est portentum saeculorum, stupor naturae, prodigium universi. O rem novam, nunquam visam, nunquam auditam, nunquam videndam, nec audiendam! *Femina Deum concipit, Deum parit, qui est vir.* imo

gigas aeternitatis et immensitatis, utpote expandens se per omnia locorum, aequae ac temporum spatia, quique caelum et terram sustinet, imo patet concludit: nec Deus aliquid patitur, nec femina a divinae majestatis radiis consumitur, nec virginitas deperditur: « A Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris, » ait S. Augustinus. Natus est Christus Deus de Patre in caelis; idem natus est homo de matre in terris; de patris immortalitate, de matris integritate; de patre sine matre, de matre sine patre; de patre sine tempore, de matre sine semine; de patre principium vitae, de matre finis mortis; de patre ordinans omnem diem, de matre consecrans istum diem, quo parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis.

FEMINA CIRCUMDABIT VIRUM. — Chaldaeus vertit, *Lex quasi femina, custodiet quasi vallum virum, id est, populum Israel*, ne ab hostibus capiatur; sed hoc figmentum est longe petitum, aequae ut illud R. Juda, qui apud R. Salomonem vertit: *Femina convertetur in virum*, hoc est, inquit, Synagoga, quae debilis erat ut femina, fiet fortis ut vir, et ut vir dividet ac possidet terram hostium.

Secundo, Septuaginta vertunt: *Creavit te Dominus salutem in plantatione novam: in salute tua circumdabit homines; et Theodorus: Creavit Dominus salutem novam: in salute circumdabit homo*; quasi dicant: *Femina*, id est salus, *circumdabit populum Israel*. Jam salus est salvator Christus, quem Deus ex virgine concipi faciet, quem omnes sequentur et colent, ut ille ex eo nascatur nova plantatio, id est nova planta, nova progenies fidelium.

Tertio, alii *תסובב תסובב* vertunt passive, scilicet non, *circumdabit, sed circumdabitur*: est enim *poel*, quod tam passivum quam activum est, sicque explicant, *q. d.* Justis et fidelibus quasi sponsis, circumdabitur Christus.

Quarto, R. Davidem secutus Oleaster, *Can. IV in proemio Ganesos*, ex eo quod praecedit: « Revertere, virgo Israel, revertere ad civitates tuas. » *Femina*, inquit, est Synagoga, quae antea Deum fugiebat, jam vero per Christum conversa, eum sequetur et amplexabitur: sed hoc non est novum, quia saepe factum. Haec perlinet explicatio Sanchez: *Femina*, id est Synagoga, quae quasi sponsa Dei, adulterata est cum idolis, ideoque a Judea in Babylonem est abducta, rursus circumdabit virum, hoc est, rediit ad sponsi domum et thalamum, id est Hierosolymam, et ad templum Dei revertetur.

Quinto, Calvinus explicat, *q. d.* Judei capti et debiles ut femina, circumdabant, id est obidebant et prevalebant, viri, id est Chaldaei. Sed et hoc, uti commentum, ita falsum est: nec enim Judei prevalebant Chaldaeis. Mirum est Calvinum hic et alibi ita agere patronum Judeorum, atque haec loca a sensu Christianorum ad sensum Judeorum detorquere. Sane non immerito scriptus in eum est liber hoc titulo: *Calvinus judaizans*.

Plane enim simili modo exponit Judaeorum modernorum Achilles, R. Abrabanel : Syngoga, inquit, jam debilis tempore Messiae, circumdabit virum, id est gentilitatem gentesque omnes, eisque dominabitur, quae ipsi jam dominantur; sicut vir dominatur feminae. Verum nihil horum est novum, quia sapius haec facta sunt. Nihil etiam horum est litterale, sed omnia mystica, ac a Judaeis fere conficta, ad veritatem litterae de Virginis partu evitandam, imo evitendam : nam longe aliud est feminam circumdare virum, quam feminam converti in virum, aut domiari viro, aut ad eum reverti.

Dico ergo plane et genuine : « novum, » hoc est novus homo, scilicet homo Deus, ex nova virgine matre, nova generatione, scilicet absque viri semine, sola Spiritus Sancti creatione productus, ut hic dicitur, q. d. Femina, id est B. Virgo, circumdabit, et utero suo claudet virum, hebraice גבר גובר, id est illum fortem et potentem virum, sive heroem (unde aliqui pro גובר legunt גבר gibbor, id est fortis) quem Gabriel et nomine et sua legatione annuntiavit B. Virgini. Gabriel enim ex גבר גובר, et נטל et componitur, significatque fortitudinem Dei, vel fortem Deum. « Circumdabit ergo virum, » id est Christum, qui cum deus sit, nullis locis aut terminis concludi potest. Secundo, quia licet Christus, qui homo conceptus et nascens, statura et aetate sit infans, est tamen a primo suae conceptionis instanti vir, sapientia, gratia et gloria perfectus. Tertio, quia Christus puer est vir fortis, qui jam tum diemoneum et omnes hostes prostravit, Isaia viii, 4; hic enim infans erit deus, fortis, princeps pacis, pater futuri saeculi : qui novo orbi novam legem, novum foedus, et nova omnia dabit. S. Hieronymus, Rabanus, Hugo, D. Thomas, Lyranus, S. Augustinus, serm. 9 De Tempore, S. Cyrilianus, serm. De Nativitate Domini : esque communis haec Patrum, Interpretum et Doctorum orthodoxorum explicatio, quae et R. Haccados, et aliorum Rabbidorum, quos citant a Castro et Galatinus, lib. VII, cap. xiv (1).

Nota primo : Verbum circumdabit apprimè virginitatem B. Mariae in conceptu explicat, q. d. Haec femina factum non a viro accipiet (erit enim virgo), sed intra se cœlitus datum claudet in modum circum, undeque integri et perfecti, nulla vel minima scissione violati : haec de causa Cant. iv, 12, vocatur ipsa « hortus conclusus, fons signatus. » Centrum ergo est Christus, circum B. Virgo. Eandem virginitatem Desparas, ex voce novum, colligunt R. Haccados et R. Josue apud Galatinum, lib. VII, cap. xiv. Si enim mulier circumdet virum, id est masculinum, non est novum, sed quotidianum. Novum autem e-t, quod virgo circumdet masculinum. Sicut ergo novum fuit quod prima femina, scilicet Eva, creata sit ex viro, puta ex costa Adami : ita et magis novum est, quod secundus Adam, scilicet Christus vir, conceptus et creatus sit ex secunda femina et virgine Despara. Itaque sicuti prima virgo (Eva) formata est ex primo virgine (Adamo) : ita vice versa secundus virgo (Christus) formatus est ex secunda Virgine (B. Maria).

In Hebraeo est pulchra paronomasia et antithesis inter שרבה שרבה scobeba, id est aversaria, rebellis, et, ut Noster vertit, vaga filia Sion; atque שרבה שרבה, id est amplectetur, circumdabit, q. d. Deus : Quosque, o filia Sion ! me maritum, ino Deum tuum, aversaris et fugis? quosque per idola vagaris quasi meretrix? Ecce ego ex te creabo filiam et feminam feminarum, reginam caeli et terrae, quae me virum Deum tuum non fugiet, sed amplectabitur, ut vertit Syrus, et tam animo quam utero suo stringet et circumdabit. Imitare q. d. loci voces veluti singulari exquisitè ponderata sunt. Rosenmuller, S. Hieronymi et aliorum interpretationem, ex qua hic locus de Virgine Messiam parturam agit, nequaquam admittendam esse censet, quia נקבה et נקבה non aetatis, non status, sed in universum sexus nomina sunt; nec artificiali ad certas aliquas personas restringuntur. Quae ratio sane non est tanti momenti, ut rejiciatur interpretatio a constanti et universali traditione probata et recepta. Sed si aliquid veli de his obscurioribus textu verborum etymologia, dici potest, voce נקבה nekebah, claris significari femininum genus quam voce נקבה israhel; nam haec potius originem virgini mulieris, illa vero infirmitatem femine propiciam sonat, et habet pro opposito נקב צאר, masculus, sic et vox נקב גובר, majorem vim habet quam vox נקב ישר, cuius prior proprie heroem, posterior simpliciter hominem denotat.

(1) S. Hieronymus, cui adheret constans SS. Patrum et Interpretum catholicorum traditio, per haec verba, נקבה שרבה, femina circumdabit virum, statuit designari Virginem illam quae Messiam sit parturam (Isai. cap. vi, vers. 13); quae ambire dicitur, id est concipere et ventris ambitu claudere virum, id est Messiam, cuius haec sunt verba : « Novam rem creavit Dominus super terram : absque viri semine, absque illo coitu et conceptione femina circumdabit virum gremio uteri sui, qui juxta incrementa quidem aetatis per vagitus atque infanciam proficere videbitur sapientia et aetate, sed perfectus vir in ventre femine solitis mensibus continebitur. » Recentiores vero Exegetae alii alias interpretationes excogitarunt, quae nullam fidem merentur : nam contempta traditione, quae semper et prima interpretatio S. Scripturae regula accipienda est, obscuris textus verbis exclusivè adhaerendo, in eorum verborum sensu constituendo multum et incessant laboraverunt, cum talia verba in Scripturis non nisi viventibus traditionibus documento explicari et intelligi possint. Ceterum, omnes hu-

ergo illam; et amplexare me : rursus occurre mihi, qui amore tui e caelo descendendo, et per eam ad te venio, ut te amplexer et vicissim a te complecter.

Unde R. Elias apud Galatinum, lib. VII, cap. xiv, roganti cur tandem adventum suum distulisset Messias? Respondet, quia ante B. Virginem non erant in Israël virgines, ex quibus nasceretur : omnes enim corruptae erant vel a maritis, vel a moechis. Venit ergo S. Maria virgo, ut harum virginum corruptionem sanaret, et sponsum virginum in uterum suum mundumque pelliceret. Et hoc est novum quod creavit in ea Dominus. Facessat hic ergo Helvidius, ejusque assectae; Herostatus, ut famam et nomen aeternum sibi pararet, nocturne celebrissimum Dianae templum Ephesi incendit, teste Valerio Maximo, libro VIII, cap. xv. Ita Helvidius, ut novi doctoris nomen assequeretur, non fanum falsae Dianae, sed illud sacratissimum divinae Virginis templum incendio suae heresis tollere conatus est, docens eam non mansisse virginem in conceptu et partu Christi. Idem facit Calvinus, Lutherus alique Novantes, qui asserunt duo corpora non posse esse in eodem loco, ut se invicem penetrent, ne quidem Dei virtute.

Sensus ergo totius hujus loci : « Usquequo deliciis dissolveris, filia vaga? quia creavit Dominus novum, » etc., est, q. d. Consentaneum plane est, ut omnes homines abdicatis deliciis omnibus, concupiscentiis et peccatis, novam vitam suscipiant, cupiscentiam colant, laxamque a dissolutam vivendi rationem Evangelica disciplina stringant et coercent; quando Deus tantam novitatem est effecturus, ut Filium suum hominem propter homines factum, utriusque virginis angustis concludat. Arcet se superbus, densetque et restringat animi sui celsitudinem, suum fastum, iram, invidiam : quando Deus altus et immensus, ad Virginis uterum, et corpus infantile se arctavit, depressit et restrinxit. Pari modo gulosus stringat et refrenet suam gulam, lascivus suam libidinem, avarus sitim auri, etc.

Itaque tria potissimum ex mysterio incarnationis colligit Jeremias. Primo, oportere nos morum licentiam arctiore disciplina constringere, cum Deus ille sempiternus et immensus sese intra femine uterum haec de causa clausit; haec enim de causa ait : « Usquequo deliciis dissolveris, filia vaga? » Secundo, oportere nos spiritibus illecebris castitatem et puritatem amplecti; cum Deus eam ita adamavit, ut matrem suam voluerit esse virginem. Tertio, ut novam vitae rationem in omni virtutum genere ineamus; cum Deus tam novum propter nos miraculum effecerit, ut virgo hominem Deum in utero gestaret. Hoc enim postulat tanti operis et beneficii, scilicet incarnationis nobis collata, magnitudo.

Denique Alcazar in Proemio Apoc. not. xix, num. 6 et 7, haec verba explicat de veritate Eucharistiae, q. d. « Femina circumdabit virum, » id est

Eucharistia circumdabit, et verò complectetur ipsum Christum totum quantum est. Verum haec expositio uti nova, ita non litteralis, sed symbolica videtur.

23. BENEDICAT TIBI, — q. d. Israelita venient ad Ecclesiam Christi, illi bene precabuntur, dicentes : O habitaculum, vel pulchritudo (utrumque enim significat vox Hebraea תבוע) justitiae, o mons sanctitatis, benedicat tibi Dominus, id est multiplicet habitatores tuos, et beneficiis ornet.

Nota : Non Dominus, scilicet Christus, ut voluit in S. Hieronymus, Hugo, S. Thomas sed Ecclesia per Christum dicitur hic (ut recte notavit Rabanus, Lyranus et Vatablus) felix, eo quod sit habitaculum justitiae, quia in ea sunt Christus et omnes justi : item fides et Sacramenta, quae justificant; quod nec lex vetus, nec alia aliqua habuit. Secundo, dicitur mons sanctitatis, id est omnis gratiae, virtutum et perfectionis. Tertio, dicitur quod in ea pax sit et concordia agricolorum, pastorum, civium et omnium hominum. Hi ergo sunt fructus incarnationis Christi, sive ejus quod dixit : « Femina circumdabit virum, »

24. ET HABITABUNT IN EO, — motus, q. d. Locus capacissimus erit Ecclesia, omnes omnium ordinum homines in ea poterunt habitare. Vide Isaia cap. liv, 2 et sequent.

25. INEBRIAVI ANIMAM LASSAM, ET OMNEM ANIMAM ESURIENTEM SATURAVI. — « Lassam, » id est siliבודam et famelicam honorum et terrenorum, ait Lyranus, vel potius, ut S. Hieronymus, justitiae et salutis. « Inebriavi, » id est inebriabo et saturabo caelestis doctrina, gratia et consolatione. Unde hebraice est, animam moestam explevi, scilicet gaudio, id est consolatus sum.

Notat S. Hieronymus tacito nomine jam Deum, jam populum, jam Jeremiam loqui; est enim quasi dialogus : hic loquitur Deus.

26. IDEO QUASI DE SOMNO SUSCITATUS SUM. — Est vox vel populi, ut vult S. Hieronymus, vel potius, ut Rabanus, Hugo, Lyranus et Vatablus, Jeremias, q. d. O Domine, tu me quasi de gravi somno mala populi cogitantem, et mesium excitasti, dum tam jucundis de Christo promissis exilarasti, ut deinceps somnus mihi sit placidus et dulcis futurus. Paulo aliter Vatablus explicat, q. d. Cum vidi per somnum prophetiam illam de Christo venturo, evigilavi protinus, et recordatio talis somnii mihi fuit gratissima.

Alter quoque explicat Isidorus, ut sint verba Christi, q. d. Ut haec bona jam dicta hominibus provenirent, ideo de somno mortis evigilavi, et suscitatus, mortis meae somnum brevem et dulcem reputavi.

27. SEMINABO DOMUM ISRAEL SEMINE HOMINUM, ET SEMINE JUMENTORUM. — Id est, ut Chaldaeus : Multiplicabo Israel hominibus et jumentis, q. d. Dabo Christi doctrinam accommodatam et congruam tam hominibus, id est sapientibus, quam jumentis, id est insipientibus; ut rudes aequè ac docti

in Christo renascantur, alantur et crescant. Ita S. Hieronymus. Hoc est quod ait Paulus : « Homines et iumenta salvabis, Domine. »

29. PATRES COMEDERUNT UVAM ACERBAM. — Est proverbium, significans filios innoxios puniri propter peccata, non Adami, sed aliorum, et suorum proprie parentum, quod Judæis in captivitate in ore erat. Putabant enim ipsi se puniri ob vitulum aureum, a patribus adoratum in deserto, et ob alia parentum, præsertim Manassis, peccata, IV Reg. xxi, 11. Ita Theodoretus. Vide dicti Ezech. xviii, 2. Deus hoc proverbium hic elidit promittitque et servat, ut filii non portent, nec luant scelus parentum, sed quisque proprium dependat. Censent veteres hanc promissionem pertinere ad novum Testamentum, et præstitam esse per Christum. Ita S. Augustinus, lib. VI *Contra Julian.* cap. xii; Leo, *epist.* 84; Gregorius, XV *Moral.* cap. xxi; Thomas, III, *Quæst.* LXXXI, art. 2, ad 1. Quod intellige allegorice, et plene ac perfecte. Christus enim etiam Adæ culpam originalem in Christianis per baptismum abolet. Nam alioqui ad litteram hæc dicitur Judæis, patet ex ipso sermonis decursu.

Aliter explicat Vatablus, q. d. Christiani non accedunt parentes, ut Judæi, sed humillime omnes suas afflictiones sibi suisque peccatis imputant, dicentes : « Mea culpa. »

31. FOEDUS NOVUM. — novum Testamentum. Hoc loco reinvocatur Judæi, qui volunt veterem legem et judaismum non esse antiquandum, sed semper duraturum. Nam, ut ait Apostolus, *Hebr.* viii, Jeremias, dicendo novum, antiquavit vetus. Unde et veteres Rabbinii apud Galatinum docent per Messiam legem esse innovandam, id est novam inducendam, puta Evangelicam; atque Messiam pro circumcissione corporali et Mosaicâ, inducturum circumcissionem spiritualem cordis et mentis, uti ait hic Jeremias.

32. IN DIE QUÆ APPREHENDI MANUM EORUM. — q. d. Israel, non quasi servum, sed quasi puerum manu ducent, tanquam pater, Ægypto eduxi, et ab educatione hac die quinquagesima, scilicet in Pentecoste, legem ei dedi, et foedus inii, ut Judæi, memores tante liberationis, illud exacte servarent.

ET DOMINATUM SUO EOREM. — q. d. Judæi pactum meum violarunt, cum tamen eis offerrem et promitterem, quod essent eorum Dominus, et, ut hebraice est, sponsus et maritus: hic enim Hebræis vocatur בן־בְּרִית *beni* unde Vatablus varit : *Et ego functus sum officio certi sponsi erga illos.* Potest secundo, cum S. Hieronymo, Rabano, S. Thoma, Lyrano sic verti et explicari, q. d. Ego quasi Dominus punivi eos, et neglecti, ut habent Septuaginta, quos sequitur S. Paulus, *Hebr.* viii, 9. Hæc est prima differentia, inquit Maldonatus, quam assignat inter novum Testamentum et vetus, scilicet, quod vetus irritum factum sit et abolitum, novum nunquam abolebitur. Secunda est, quod in veteri Deus

iram operatur, » *Rom.* iv, 15, in novo autem benevole cum fidelibus acturus sit in spiritu amoris : quia filii sui morte placebitur. Tertia est, quæ sequitur :

33. HOC ERIT FACTUM, etc., DABO LEGEM MEAM IN VISCERIBUS EORUM. — Nota : Sicut pactum et foedus vetus Deus iniiit in Sina cum Hebræis, *Exod.* xix et xxiv, quo obligavit se fore Hebræorum Deum et protectorem, et daturum eis terram Chanaan, sub hac conditione : Si populus sibi obediret, et suas leges servaret ; illudque foedus confirmatum fuit, *Exod.* xxiv, victimarum sanguine, et epulo communi paciscentium ; nam Moses et Aaron vice Dei, cum populo ex victima federali comederunt : Moses enim erat hic quasi fecialis, et mediator Dei et populi ; simili ratione et modo foedus novum Deus iniiit cum Christianis, cujus fecialis et pater patratu est Christus, quo foedere Deus toto Evangelio obligat se daturum Christianis suam gratiam, remissionem peccatorum, amicitiam, adoptionem in filios, omnem opem et presidia ad bene operandum et vivendum, et tandem hereditatem ipsam vite æternæ, sub hac conditione : Si sibi obediunt, si Christi fidem et legem, quæ brevis et facilis est, scilicet fidei et Sacramentorum, recipiant et observent. Hinc dicitur novum ; quia nova affert promissa, præcepta, Sacramenta, novam gratiam, novam vitam, novum hominem.

Nota secundo : Hoc foedus novum Christus, uti instituit, ita et confirmavit, primo et proprie, sanguine suo, faciens se victimam in cruce ; secundo, epulo Eucharistiæ, quod omnibus ad finem usque mundi communicat. Non ergo in monte tantum longo illo sermone, quem habet Matheus, cap. v, vi, vii, ut vult Theodoretus, sed tota vita sua, et toto Evangelio hoc foedus instituit Christus : ubi paciscentes sunt Deus et Apostoli, alique Christiani : fecialis est Christus.

Nota tertio : Sicut vetus foedus in monte Sina in Pentecoste, ita novum in Sion in Pentecoste promulgatum est : et sicut in veteri data est lex Moysi in tabulis lapideis, quasi conditio foederis ; ita in novo data est lex Christi, sed in tabulis cordis : illa penicillo, hæc spiritu Dei vivi scripta ; quia per Christum gratia et charitas diffusa est in cordibus nostris, puta in libera voluntate nostra, per gratiam prevenientem, comitantem et sanctificantem : non ergo tollitur hic liberum arbitrium, ut vult Calvinus, sed omnino presupponitur in voce libera ; et quia, ut dixi, foedus hoc, uti et aliud quodvis, requirit conditionem ex parte nostra, scilicet ut libere obediamus Deo vocanti, et gratia ejus cooperemur, justitiam sectemur, et in ea perseveremus, si hereditatem celestem adipisci velimus. Sicut ergo Moses de Sina descendit ad populum, tabulas legis portans, sic Apostoli de Sion Spiritum Sanctum, ejusque dogmata et dona monte portantes, descendunt ad omnes gentes, eaque illis proposuerunt et communi-

Nota, quarto, legem veterem scriptam esse in tabulis lapideis, novam vero in cordibus. Hoc si animadvertenter heretici, intelligerent magis proprie esse novo Testamento traditiones quam Scripturas, desinerentque fidem ac religionem a tramento definire : quod sane hominum et naturam ipsam Evangelii, quod tantopere gloriantur, ignorantium ; nec enim Evangelium in litteris et syllabis consistit, uti recte advertit Maldonatus.

DABO. — Nota : Res quam novo suo foedere et testamento nobis promisit Deus, est Spiritus Sanctus, sive lex gratiæ et charitatis, menti aspirata et inscripta. Unde S. Augustinus, *De Spiritu et littera*, cap. xxi : « Quæ, ait, sunt aliæ leges a Deo scripte in cordibus, nisi ipsa presentia Spiritus Sancti ? » E contrario in foedere veteri lex scripta in tabulis, non erat res promissa, sed conditio foederis. Ubi tamen advertit : Deus non se solo scribit Spiritum Sanctum in corde et mente, sicut scripsit solus legem veterem in tabulis lapideis ; sed requirit consensum et cooperationem liberi arbitrii, et hæc est conditio foederis tam novi quam veteris.

Deus ergo jam legem et consilia sua inscribit, non libris aut tabulis, vel fimbriis, uti olim apud Judæos, sed ipsi menti et intellectui Christianorum, quando illi imprimunt fidem et prudentiam agendorum, crebrasque illuminationes et illustrationes, quibus ostendit menti, quam pulchra sit lex Christi, quam utilis, divina, suavis, quam turpe sit peccatum, quam facilis penitentia, quam amena sit vita pia et christiana. Secundo, inscribit hæc memoria ; cum horum memoriam homini imprimi et reficere. Tertio, inscribit hæc cordi et voluntati, cum illis piæ erga legem Dei affectiones, complacitiam, impulsus, promptitudinem, et tandem charitatem infundit, ut voluntas dicat : « Domine, da quod jubes, et jube quod vis. » Ita S. Augustinus, *De Spiritu et littera*, cap. xvii et seq.

34. NON DOCEBIT VIR PROXIMUM SUUM. — Non quasi spiritus privatus cujusque sit iudex controversiarum fidei, et regula agendorum : hic enim ab aliis videri et sciri nequit ; et quisque dicit se hunc habere, sique in Ecclesia summa esset confusio et dissidium, uti esse inter Lutheranos et Calvinistas, imo inter ipsos Calvinistas in Hollandia et alibi quotidie magis magisque experimur. Hic ergo spiritus non est Dei, sed diaboli ; utpote qui sibi contrarius, Ecclesiam quæ unica est, dissecat et lacerat, et ex una Ecclesia facit mille, sibi invicem contrarias et repugnantes.

Primo ergo, S. Augustinus, *De Spiritu et littera*, cap. xxiv, sic explicat, q. d. In cælo nemo alium docebit, quia omnes omnia videbunt in Deo. Verum Propheta loquitur de gratia novi Testamenti, quæ fidelibus in hac vita datur, non in cælo.

Secundo, S. Ambrosius in cap. viii ad *Hebr.* censet Jeremiam loqui de Apostolis : hi enim non ab homine, sed a Christo, et a Deo eruditi sunt. Verum et hoc arctius est.

Tertio, S. Hieronymus sic explicat, q. d. Non docebit vir proximum, unum esse Deum, idola esse colenda : hoc enim omnes sentit in lege nostris ; cum in veteri Gentiles, et etiam Judæi sæpe, idola coluerint.

Quarto, S. Thomas explicat, q. d. In lege nova non querent Judæos aut philosophos magistros, nec philosophicas rationes, ut ad Deum cognitionem veniant ; sed S. Scripturam, Apostolos, similesque divinos doctores et præcones adhibent.

Quinto, S. Chrysostomus, Theophylactus, Eusebius, in cap. viii ad *Hebr.*, S. Augustinus, *De Gratia Christi*, cap. xii, exponunt, q. d. Ea erit facilitas et gratia legis Evangelicæ, ut non sit opus magno labore ad discendum necessaria ad salutem ; adeo ut et pueri, uti videmus, statim ea capiant : quia præcepta erunt pauca, et accedet Dei doctoris magna illuminatio. Et hoc maxime vult dicere Jeremias, scilicet tantam fore Spiritus Sancti in lege nova illustrationem, tamque obvium ejus impulsum ad credendum, sperandum, amandum, ut externa fidei predicatio, pro illa interna voce Spiritus Sancti parum et quasi nihil esse videatur ; nam externam patet etiam requiri : quia ad hoc posuit Deus in Ecclesia pastores et doctores, *Ephes.* iv, 1. Simile est I *Joan.* cap. ii, 27, ubi vide S. Augustinum.

Nota : « Cognoscent, » id est proprie noscent, et cognitionem colent, timebunt et amabunt. Est metalepsis. Quare recte ait hic S. Hieronymus : « Notitia unius Dei omnium virtutum possessio est. » Rursus Æschylus : « Qui fructuosa, non quasi multa scit, sapit. » Et Lactantius, lib. II *Institut.* : « Plus sapit interdum vulgus : quia tantum quantum opus est, sapit. » Et Seneca, *epistola*, 89 : « Plus scire velle quam satis sit, intemperantiæ genus est. »

Nota hic quatuor bona, quæ Deus promittit in novo Testamento : promittit enim primo, quod dabit et inscribet legem suam in cordibus nostris ; secundo, quod erit nobis in Deum, nosque erimus ei in populum ; tertio, quod omnes cognoscent Dominum ; quarto, quod propitius erit peccatis nostris.

35. QUI DAT SOLEM IN LUMINE (in lumen, id est lucem, hoc est ad illuminationem) DIES, ORDINEM LUNE ET STELLARUM IN LUMINE NOCTIS. — q. d. Deus qui ordinavit lunæ et stellis, ut certo ordine ac lege moveantur et orientur, ut illuminent noctem.

QUI TERBAT MARE. — qui fremere facit mare, ut fluctibus tumultuetur. Hebraice est, qui scindit vel frangit mare : fluctibus enim quasi scindi videtur. Aliter Vatablus : Qui divisit, inquit, mare Rubrum, ut, duce Mose, transiret Hebræi, et mergerentur Ægyptii, *Exod.* xiv : Deus, inquam, ait et promittit quod sequitur :

36. SI DEFECERINT LEGES ISTÆ. — scilicet naturæ, prout stata solis, lunæ et maris agitatio, fluctus et fluxus, q. d. Si ordinem in naturalibus constantem servo, multo magis in supernaturalibus ; et citius

ista pereant, quam semen Israel, id est populus fidelis, et Ecclesia Christiana, deficiat.

37. Si mensurari, — *q. d.* Sicut nemo hominum potest altitudinem et magnitudinem colorum comprehendere, aut terrae profunditatem penetrare, sic nunquam fiet ut ego universum Israel em alijam propter iniquitates suas, quas fecerunt; quinimo propter Christum, jam Apostolos, et alios quos alios ex Israel, atque in fine mundi Israelitas omnes mihi et sibi, salutem et Ecclesiae restituam (1).

38. A TURRE HANANEL (*q. d.* Urbs Jerusalem edificabitur post reditum e Babylone, a turri Hananel, de qua *Esdras*, lib. II, cap. III) USQUE AD PORTAM ANGULI. — Ea erat porta Benjamin, quae anguli vocabatur, quod in angulo urbis esset. Ita Theodoretus et S. Thomas. Verum patet ex *Esdra* et Josepho reedificationem illam fuisse exilem, nec complexam ea loca quae sequuntur: unde Judaei expectant Messiam, qui id perficiat.

Secundo, Lyranus sic explicat, *q. d.* Adriamus Imperator reedificabit Jerusalem, expulsis Judaeis, et admissis Christianis, et Gareb ad Goatha, id est Calvariae montem, muris urbis includat, uti reipsa Adrianum fecisse testatur auctor *De Locis Hebr.* in *Actis Apostolorum*, qui exstat tom. III, S. Hieronymus et S. Gregorius, hom. 39 in *Evangelio*. Imo nunc Calvariae montem in ipsa pene media urbe Jerusalem situm esse, Romae mihi asseveravit R. P. Joannes Marietus, qui a paucis annis Judaeam et vicinas regiones perlustravit. Id ipsum videre est in chorographia Terre Sanctae et Hierosolymae modernae, quam Romae fecit Bernardinus Amicus Franciscanus. Quocirca hoc Judaeis commode responderi posset, qui ex hoc loco probare contendunt necdum venisse Messiam, eo quod Jerusalem necdum haec loca suo ambitu complectatur. Verum de hac reedificatione Jerusalem terrestri et Judaica non agit hic Propheta, uti mox ostendam.

Nota ergo primo, Jeremiam hic symbolice describere captivitatis restorationem, et amplificationem Jerusalem; unde ait: « Exibit ultra nomina » (ita Romana), *q. d.* Funiculus mensorius quo solent dimetri plateas et aedificia fabricanda, ultra solum extendetur, ut major fiat civitas.

Secundo, Gareb est collis, qui juxta Jerusalem ad Boream situs est; ita *ez. S.* Hieronymo Adrichomius: Goatha est Golgotha, ubi Christus, quasi reus et sacerlegus, crucifixus est. Ita Adrichomius

(1) Hujus versus sensum Venema ait esse hunc: Sicut ocelum altius est et latius, quam ut ab homine nullo mensurari, terra profundior, quam ut accurate et ad minimum usque pervestrigi possit, ita mox erga Israelem misericordia et gratia longe altior est et utilior, omnem conditionem superans. Sed hoc potius dicit Deus, inquit Rosenmüller, quam parum fieri potest, ut quis spatium illud terram inter et caelum metiatur, et quantum invicem distent definit, aut extremum terrae limum percontetur, tam parum a me unquam impetrare poterit, ut omnem Israelis posteritatem ob tot tua in me admissa peccata bene reiciam.

et Vilalando, *De Urbe et Templo*, part. I, libro I, cap. IX. *Vallis cadaverum* est vallis ubi caesi sui Assyrii ab Angelo tempore Sennacherib, eorum quae cadavera ibi prostrata sunt, IV *Reg.* XIX. Ita Chaldaeus. Aut potius, Adrichomius et Vilalando supra: Vallis cadaverum est illa, quae juxta Golgotha, sive montem Calvariae, et moenia Jerusalem sita est, ita dicta, quod ibi cadavera, ossa et cineres eorum, qui in Golgotha morte puniti aut combusti erant, projiciebantur. Unde et Christi erux et latronum crucifixorum eum eo cadavera, in hanc vallem praecipitata, postea sordibus civitatis oppleta sunt. Quapropter S. Helena laboravit, ut ibidem crucem eruderet et inveniret. *Vallis cineris* (ita enim legendum est cum Romanis, non cineres, uti legunt Biblia Plantiniana et alia), erat ea in quam projiciebantur cineres altaris et victimarum, aiunt Theodoretus et Vilalando; quae videtur fuisse vallis Cedron, scilicet juxta torrentem Cedron, et juxta Sion et templum: ambibat enim templum instar fossae, inquit Adrichomius. *Universa regio mortis*, id est Golgotha, et loca ei vicina, quae erant loca supplicii, inquam Maldonatus et Vilalando (legit Interpres Hebraeus divisim, hoc modo, כוֹר סֵדִיִּים *sedenot*, jam unica voce legunt כוֹר סֵדִיִּים *sedenot*, id est caemisteria universa) usque ad torrentem Cedron. *Porta equorum* erat porta fontis et aquarum inter Sion et Moria, in voragine Mello contra Orientem posita. Dicta est fontis et aquarum, quod ad aquas et fontem Siloe aditum aperiret; dicta est equorum, eo quod juxta eam esset equile regis, inquit Vilalando, aut, ut Adrichomius, quod equi per illam pro adactione in torrentem Cedron educerentur. Haec porta ducebat quoque in vallem Gehennam. Haec ergo loca omnia sunt vicina Jerusalem; per quae significatur hic a Jeremia, ampliandam fore Jerusalem.

Tertio, non intelligit haec de ipsa Jerusalem, ut patet ex ceteris initio capitis, et ex vers. 13, 22, 31, praesertim quia Jerusalem cum templo a Tito et ab Adriano visitata et desolata est, et usque ad finem mundi desolata manebit, uti praedixit Daniel, cap. IX, 26 et 27. Sub Jerusalem ergo, ejusque locis vicinis intelligit Ecclesiam Christianam, cujus illa erat typus; de Ecclesia enim toto hoc capite agit, *q. d.* Quaquevisum ad omnes gentes dilatabitur Ecclesia, eritque quasi latissima civitas, perinde ac si Jerusalem dilataretur, adeo ut muris suis complecteretur Gareb, Goatha, et omnes campos usque ad Cedron, puta vallem cadaverum, vallem cineris et universam regionem quae vocata est mortis. Qui locus licet antea iniquitatus, et impie religioni addictus fuerit, tamen in nova Ecclesiae fabrica, reque ac caetera ejus partes, vocabitur « Sanctum Domini », « hebraice, sanctitas Dominus, id est res sancta, et quasi templum sanctum Domino consecratum, quod nunquam destruetur, sed perpetuo stabit. Sic de Ecclesia, quasi de vicis et locis Jerusalem, loquuntur

Zacharias, cap. XIV, 10, et Isaias, cap. LIV, 11. Lyranus, et vocabitur sanctum Domini, exponit de sepulcro Christi, quod usque nunc manet in honore quasi sanctum. Verum hoc acrius est, eo tamen inter alia alludit Propheta. Nam Calvaria mons, in eoque sepulchrum Christi, templo magifico ab Helena matre Constantini exornata et inclusa sunt. Unde ad hoc templum religionis causa ex toto orbe peregrinantur fideles, in eoque sepeliri voluerunt omnes Hierosolymae christiani. Exstant ibidem sepulchra Godefridi Bulbonii, qui reconparavit Terram Sanctam, primusque christianus coronatus est rex Hierosolymorum, ejusque fratris Balduini, qui Godefrido in regno successit, eorum quoque etiam nunc legitur epitaphium marmoris uncialibus litteris incisum, uti refert Bernardinus Amicus in *Descriptione Terrae Sanctae et Hierosolymae modernae*, impressa Romae anno Christi 1609.

Rex Balduinus, alter Judas Machabeus, Spes patriae, virgo Ecclesiae, virtus utriusque, Quem commendabat, cui dona tributa ferebant, Cedar, Aegyptus, Dan, ac homicida thamesens, Proh dolor! in modico clauditur hoc tumulo.

Quarto, S. Hieronymus, Balduinus, S. Thomas et Hugo volunt haec nomina appellare accipi, *q. d.* Ecclesia edificabitur a turri Hananel, id est obediens, vel gratiae Dei, id est ab Apostolis plenis Spiritu Sancto, usque ad portam anguli, hoc est usque ad conjunctionem Judaeorum et Gentium; super collem Gareb, id est scabiei, ut scilicet peccatores scabie peccati infectos complectatur, et « circuit ibi Goatha, » id est mugitum ejus, ut scilicet complectatur penitentes praeter contritione mugientes: « et omnem vallem cadaverum, » id est omnes fideles carni deditos; « et cineris, » id est eos qui carne ad spiritum conversi, cinere caput

conspergunt, « et omnem regionem mortis » peccatorum, quae extenditur « usque ad torrentem Cedron, » id est tenebrarum, et usque « ad angulum portae equorum orientalis, » ut scilicet amplectatur eos qui quasi equi certant, « et ad ardua procurant, *q. d.* Ecclesia fideles amplectetur omnes, et peccatores et penitentes, et justos et perfectos. Vide S. Hieronymum, Verum haec interpretatio potius mystica est quam litteralis. Denique si quis Judaeo pertinaciter urgenti haec omnia ad litteram ut sonant accipienda esse de Jerusalem terrestri, plane satisfacere velit, concedat id ita esse; sed addat id ipsum complendum fore in fine mundi paulo ante adventum Messiae sive Christi adventum ad judicium. Ita Thomas Malvenda, lib. XI *De Antichristo*, IX, haec ut sonant accipit de terrestri Jerusalem, censetque eam a Judaeis tempore Antichristi reedificandam esse tanta amplitudine, ut ad omnes hos terminos, quos Jeremias assignat, pertingat. Ubi nota, haec ratio et responsione satisfieri posse plerisque argumentis Judaeorum, si nimirum prophetiae et Scripturas promittentes restitutionem Israelis, restorationem Hierosolymae, redemptionem et salutem Judaeorum, dicamus accipiendas et explendas esse ut sonant in secundo Messiae, hoc est Christi, adventu, quem Judaei censent fore primum, quia Christum venisse negant. In hoc ergo omnis eorum error et dissensio a Christianis consistit, quod negent primum Christi adventum, et secundum ejus adventum censent fore primum, ideoque Scripturas loquentes de secundo Christi adventu, exponant de primo; eo quod primum negent, censentque Christum necdum in terras venisse. Porro Propheta loqui de secundo Christi adventu, liquet ex circumstantiis, quae significant eos agere de fine mundi, judicio, resurrectione, etc.

CAPUT TRIGESIMUM SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Obtassa jam urbe, Jeremias in carcere conclusus, jubetur a Deo emere agrum sui patruelis, ut hoc facto suis, qui captivi ituri erant in Babylonem, spem det, quod inde redibunt ad suos agros rursum possidendos (1).

1. Verbum, quod factum est ad Jeremiam a Domino in anno decimo Sedeciae regis Juda: ipse est annus decimus octavus Nabuchodonosor. 2. Tunc exercitus regis Babyloni obsidebat Jerusalem: et Jeremias propheta erat clausus in atrio carceris, qui erat in domo regis

(1) Tres sermones qui cap. seq. xxxii, xxxiii, xxxiv, continentur, sunt partem historicam, partem prophetica. In hoc capite xxxii, Jeremias, postquam consummavit tempus et locum quibus quo narratus est, dicta et facta fuerint, subiectoque causam deactionis, scilicet vaticinium accipiendi urbe et deducendo rege Babyloniens. 1-5;

Secundo, exponit historice primo, preceptum sibi divinitus datum, emendi agrum offerendum, 6, 7; secundo, de actionem agri, contractum initium, et legitimas ad-

junctas, 8-11; tertio, contractus instrumentum, custodiae Baruch traditum cum addito divino oraculo, 12-15. Secundo, publice confitens suam modestiam et animi submissionem, agnoscensque non esse suum ex Deo, in finitis modis se majore querere, ut eorum qui agere decreverit, rationem reddat. primo, celebrat divinitam providentiam, misericordiam et justitiam, sapientiam et providentiam, 16-19; secundo, de generali transit ad speciale, et quid, proprie praestiterit Israeli, brevis sermo